

PAWEŁ BANASZAK, KRZYSZTOF KUJAWA

AWIFAUNA DOLINY ROWU WYSKOĆ W PARKU KRAJOBRAZOWYM IM. GEN. CHŁAPOWSKIEGO – STAN OBECNY I TRENDY DŁUGOTERMINOWE

Wstęp

Obszary podmokłe są powszechnie traktowane jako środowiska szczególnie silnie zagrożone przez rozwój cywilizacyjny (Ryszkowski i Bałazy 1991). Wraz z nimi narażone na wyginięcie są populacje gatunków ściśle związanych z takimi środowiskami. Grupę takich gatunków tworzy m. in. awifauna wodno-błotna, której przedstawiciele (zwłaszcza siewkowce) są uznawani za silnie zagrożone w skali całej Polski (Tomiałojć 1990), a także w poszczególnych regionach naszego kraju, np. na Śląsku (Dyrz i in. 1991) oraz w Wielkopolsce (Bednorz i in. 2000).

W Wielkopolsce niekorzystne dla ochrony różnorodności biologicznej sposoby użytkowania obszarów podmokłych i wilgotnych (melioracje, intensyfikacja użytkowania łąk, zmiany składu gatunkowego roślinności łąk) zbiegły się w czasie z niekorzystnymi warunkami hydrologicznymi. W Wielkopolsce występują niskie opady atmosferyczne, co w połączeniu z wysoką temperaturą i bardzo wysokim odpływem wody (właśnie na skutek rozwoju rolnictwa) powoduje znaczne jej deficyty (Ryszkowski i Bałazy 1991). Taka sytuacja charakteryzuje także Park Krajobrazowy im. gen. D. Chłapowskiego, gdzie deficytem wodnym zagrożone jest ponad 20% powierzchni całkowitej (Kędziora i Palusiński 1998), a obszary podmokłe znajdują się pod silną presją ludzką, najczęściej prowadzą do stopniowego ich osuszania.

Obszarem znajdującym się w obrębie Parku, który stwarza stosunkowo dogodne warunki dla egzystencji ekosystemów podmokłych, jest dolina Rowu Wyskoć. Ten wyróżniający się niewielką ingerencją człowieka obszar już wcześniej określano jako jeden z najważniejszych dla ochrony różnorodności biologicz-

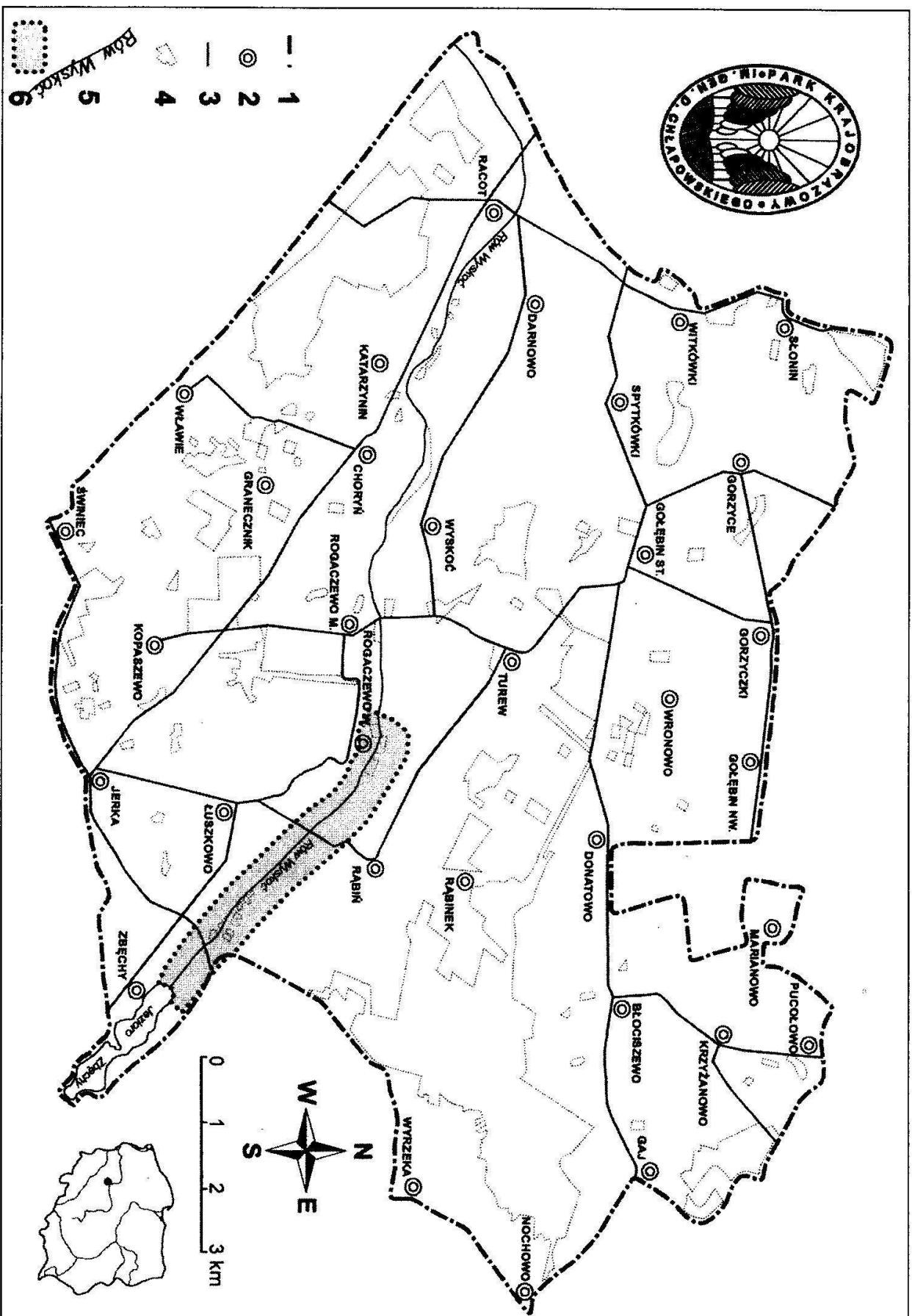
nej Parku (Kujawa 2000, Karg i in. 2000). Rezultatem eksploatacji torfu – odbywającej się na tym terenie do połowy lat 60-tych XX w. – było powstanie kompleksu dołów potorfowych. Rejony te wraz z obszarami przyległych łąk stanowiły i stanowią obecnie miejsce występowania wielu rzadkich gatunków roślin, takich jak kłoc wiechowata *Cladium mariscus*, goździk pyszny *Dianthus superbus*, grzybień biały *Nymphaea alba*, grązel żółty *Nuphar lutea*, bobrek trójlistkowy *Menyanthes trifoliata*, kruszczyk błotny *Epipactis palustris*, storczyk szerokolistny *Dactylorhiza majalis*, storczyk krwisty *D. incarnata*, turzyca *Davalla Carex davalliana* oraz turzyca obła *C. diandra* (Gołdyn i Arczyńska-Chudy 1998). Stwarzają one również dogodne warunki do gniazdowania wielu gatunków ptaków, w szczególności dla grupy gatunków wodno-błotnych (Łacki 1959, Kujawa 1994, 2000). Jednak w wyniku zmian w użytkowaniu terenu, ulega on – z przyrodniczego punktu widzenia – degradacji. Okresowo przeprowadzane były prace melioracyjne o różnym zakresie, zmierzające do osuszania podmokłych łąk, a w ostatnich latach – w rezultacie zaniechania wykaszania i wypasu zwierząt – następuje zarastanie części terenów łąkowych bylinami, roślinnością krzewiastą i drzewami. To prawdopodobnie te zmiany doprowadziły w okresie 1980-1990 do zaniku lub spadku liczebności części gatunków ptaków preferujących podmokłe łąki i rozlewiska (Kujawa 1994).

Należy jednak podkreślić, że aktualna wiedza faunistyczna o tym proponowanym niegdyś jako rezerwat łąkowo-torfowiskowy i ornitologiczny (Kujawa 1994) obszarze jest mocno fragmentaryczna. Nigdy nie przeprowadzono całościowej oceny zagęszczeń populacji wszystkich gatunków ptaków, koncentrując się jedynie na wybranych gatunkach, których liczebność oceniano na podstawie doraźnie prowadzonych obserwacji. Na potrzebę przeprowadzenia ilościowych ocen obejmujących całość awifauny tego obszaru zwrócono uwagę w podsumowaniu faunistycznej wiedzy o awifaunie Parku (Kujawa 2000).

Celem przeprowadzonych badań było sporządzenie po raz pierwszy całościowej charakterystyki awifauny tego obszaru, tj. analizy liczebności i rozmieszczenia wszystkich gatunków, a także określenie kierunków jej zmian i ich przyczyn.

Opis terenu badań

Rów Wysoć przepływa przez południową część Parku Krajobrazowego im. gen. D. Chłapowskiego. Wypływa z Jeziora Zbęchy, następnie po pokonaniu 18,6 km kończy swój bieg, wpadając do Rowu Racockiego, łączącego się z Kanałem Obry. Obszar objęty badaniami znajduje się około 50 km na południe od Poznania i jest położony w południowo-wschodniej części Parku (Ryc. 1).

Ryc. 1. Park Krajozobrazowy im. gen. D. Chłapowskiego i usytuowanie powierzchni badawczej

1 – Granice Parku, 2 – miejscowości, 3 – drogi, 4 – lasy i zadrzewienia, 5 – ciek, 6 – powierzchnia badawcza

Struktura krajobrazu w latach 50-tych

Struktura krajobrazu i środowisk w dolinie Rowu Wyskoć została opisana na podstawie opracowań Łackiego (1959), Kujawy (1994) oraz niepublikowanych informacji pochodzących od mieszkańców tych terenów. Pod koniec lat 50-tych, kiedy powstało pierwsze opracowanie awifauny obniżenia Rowu Wyskoć (Łacki 1959), udział poszczególnych elementów składowych krajobrazu, a także struktura tych elementów, znacznie różniły się od obecnego. Przełom lat 50-tych i 60-tych to okres powstawania torfianek, w związku z czym znajdowały się one wtedy w początkowym etapie sukcesji. Torfianki najstarsze (powstałe po I Wojnie Światowej), a jednocześnie największe powierzchniowo, położone są w północno-zachodniej części w pobliżu Rogaczewa Wielkiego (Ryc. 1). W dalszej kolejności (lata 1945-60) powstawały doły znajdujące się w prawobrzeżnej części obniżenia od drogi nr 432 do drogi Łuszkowo – Rąbiń. Najpóźniej powstałymi (tzn. na początku lat 60-tych) są torfianki położone w lewobrzeżnej części obniżenia od J. Zbęchy do drogi Łuszkowo-Rąbiń.

Torfianki powstałe najwcześniej opанowane były w latach 50-tych przez takie rośliny błotne jak: trzcina *Phragmites australis*, pałki *Typha* spp., sity *Juncus* spp., tatarak *Acorus calamus* i turzyce. Obszar torfianek najmłodszych (a jednocześnie najgłębszych) charakteryzował się przewagą roślin wodnych, takich jak: grązel żółty, grzybień biały, rdestnica pływająca *Potamogeton natans*, jaskier krązkolistny *Ranunculus circinatus*, aldrowanda pęcherzykowata *Aldrovanda vesiculosa* czy osoka aloesowata *Stratiotes aloides*. Łąki otaczające kompleks torfianek corocznie były wykaszane lub prowadzony był na nich wypas zwierząt. Równie charakterystycznym dla tego okresu środowiskiem był mulisty i słabo porośnięty trzcina północno-zachodni brzeg J. Zbęchy.

Struktura krajobrazu w latach 2000-2002

W tym okresie udział poszczególnych elementów składowych krajobrazu znacznie zmienił się w stosunku do lat 50-tych. Ciągłe jednak dają się zauważyć wyraźne różnice pomiędzy obszarami z torfiankami powstałymi w pierwszej kolejności, a obszarami z torfiankami najmłodszymi. Najstarszy rejon obniżenia (w północno-zachodniej części), jest całkowicie pokryty trzcina oraz gęstymi zaroślami wierzby *Salix* sp. i olchy czarnej *Alnus glutinosa*.

Torfianki najstarsze, na których dawniej dominowała osoka aloesowata (roślina ta obecnie nie występuje w rejonie obniżenia), obecnie należą do najpłytszych zbiorników. Ich brzegi porasta szuwar zbudowany z pałki oraz trzciny, a z roślin wodnych najpospolitszy jest pływacz zwyczajny *Urticularia vulgaris*.

Natomiast torfianki powstałe po roku 1959 zaliczane są do najgłębszych zbiorników. Część z nich nadal charakteryzuje się przewagą roślin wodnych, takich jak grązel żółty i grzybień biały. Tylko w tych zbiornikach stwierdzono występowanie słodkowodnej gąbki – nadecznika *Spongilla lacustris*. Najmłodszy ze zbiorników (przypuszczalnie traktowany jako staw hodowlany) powstał w 2001 roku, a pierwsze rośliny, jakie zaczęły porastać ten zbiornik, należą do zespołu roślin wodnych – reprezentowanych np. przez rdestnicę pływającą *Potamogeton natans*.

Z biegiem lat zmienił się także charakter terenów łąkowych. W ostatnich 20 latach na większości obszarów łąkowych całkowicie lub prawie całkowicie zaniechano wypasu lub ich wykaszania. Obszary te opanowane zostały przez liczne gatunki turzyc, ostrożeń błotny oraz trzcinę, a w miejscach wiosennych rozlewisk wysokie trawy i turzycy zastąpione zostały mchami oraz roślinnością moczarową, np. wąkrotą zwyczajną *Hydrocotyle vulgaris*. W 2002 roku na części tych terenów nasadzono olchę czarną.

Opis powierzchni badawczej

Badania prowadzono w obniżeniu Rowu Wyskoć na odcinku o długości 6 km, od Jeziora Zbęchy do Rogaczewa Wielkiego (Ryc. 1) w latach 2000-2002, w okresie od maja do końca lipca. Powierzchnia badanego obszaru wynosi 307 ha, a wyróżnić można tu trzy elementy składowe krajobrazu: 1) gęstą sieć torfianek zajmujących 24% terenu (głównie w części południowo-wschodniej); 2) obszary łąk pokrywających 66% terenu (głównie w części środkowej, gdzie zajmują całą szerokość obniżenia); 3) mozaikę obszarów zadrzewionych i gęsto porośniętych trzcinami, zajmująca 10% terenu (głównie w części północno-zachodniej).

Materiał i metody

Ocenę liczebności ptaków przeprowadzono przy użyciu kombinowanej odmiany metody kartograficznej (Tomiałojć 1980). Kontrole terenu przeprowadzano 1-2 razy tygodniowo w godzinach 4.00-10.00. Liczenia odbywały się wzdłuż stałej trasy, przy czym kilometrowy odcinek obniżenia pokonywany był średnio przez jedną godzinę. W okresie prowadzenia badań wykonano 18 kontroli terenowych w roku 2000 oraz po 16 kontroli w 2001 i 2002, w trakcie których na mapy topograficzne w skali 1: 6250 nanoszono wyniki wszelkich obserwacji świadczących o gniazdowaniu lub jego próbach: śpiewające samce, pary ptaków,

gniazda gotowe lub w trakcie budowy, loty ptaków z materiałem na gniazdo, loty ptaków z pokarmem dla młodych i toki.

Liczebność wszystkich (z wyjątkiem kukułki) gatunków ptaków wyznaczono przy użyciu kombinowanej odmiany metody kartograficznej (Tomiałojć 1980), stosowanej w następujący sposób:

- dla perkozów, blaszkodziobych oraz grzebiących liczebność określano na podstawie zaobserwowanych gniazd lub rodzin z młodymi;
- dla jastrzębiowatych w określeniu liczebności posłużono się obserwacjami ptaków tokujących, z materiałem na gniazdo lub z pokarmem dla młodych;
- dla wróblowych, brodzących, żurawiowych oraz siewkowców liczebność określono przez wyznaczenie liczby terytoriów lęgowych danego gatunku; przy czym do uznania danego miejsca za terytorium lęgowe wymagano minimum trzykrotnego stwierdzenia obecności odżywającego się terytorialnie samca tego gatunku w ciągu co najmniej dwóch tygodni, zaobserwowanie ptaków tokujących, gniazd, młodych, lub ptaków niepokojących się w pobliżu gniazda; natomiast liczebność kukułki – ze względu na brak typowo terytorialnych zachowań u tego gatunku (Tomiałojć 1987) określono na podstawie maksymalnej liczby jednocześnie stwierdzonych samców.

Wyniki

Charakterystyka awifauny w okresie 2000-2002

W okresie prowadzenia badań stwierdzono występowanie 100 gatunków ptaków, w tym 64 lęgowych. Z tego 29 – to gatunki wodno-błotne, najbardziej charakterystyczne dla tego typu środowisk, wśród których 7 – to gatunki uznawane w Wielkopolsce za nieliczne lęgowe (Bednorz i in. 2000). Spośród gatunków wodno-błotnych, nie należących do *Passeriformes*, najliczniejsze (ponad 5% udziału w tej grupie) były: łyska, krzyżówka, wodnik, kokoszka wodna, gęgawa i błotniak stawowy. Wśród wodno-błotnych *Passeriformes* dominantami były: rokitniczka, potrzos, trzcinia i trzciniczek, a w grupie pozostałych gatunków – skowronek, trznadel, gąsiorek i kapturka (Tab. 1).

Spośród wszystkich gatunków lęgowych, 71% było związanych z torfiankami, obszary łąkowe zasiedlało 9% gatunków, natomiast na terenach zadrzewionych gniazdowało 20% gatunków. Ze sporządzonego porównania wynika, że środowiskiem najcenniejszym dla ptaków był zespół torfianek, gdzie gniazdowała zdecydowana większość gatunków, a w tym – 7 sporadycznie lęgowych w Wielkopolsce.

Tabela 1

Liczebność i dominacja poszczególnych gatunków ptaków na terenie badań w latach 2000-2002

Gatunek	Nazwa łacińska	2000	2001	2002	Średnio	%
Gatunki wodno-błotne (z grupy <i>Non-Passeriformes</i>)						
Drukiem wytłuszczczonym wyróżniono gatunki rzadkie w Wielkopolsce wg Bednorza i in. (2000)						
Łyska	<i>Fulica atra</i>	20	19	24	21,0	23,9
Krzyżówka	<i>Anas platyrhynchos</i>	19	9	12	13,3	15,2
Wodnik	<i>Rallus aquaticus</i>	9	13	9	10,3	11,7
Kokoszka wodna	<i>Gallinula chloropus</i>	7	8	8	7,7	8,7
Gęgawa	<i>Anser anser</i>	6	4	10	6,7	7,6
Błotniak stawowy	<i>Circus aeruginosus</i>	5	4	5	4,7	5,3
Żuraw	<i>Grus grus</i>	4	4	5	4,3	4,9
Łabędź niemy	<i>Cygnus olor</i>	2	3	6	3,7	4,2
Bąk	<i>Botaurus stellaris</i>	3	3	4	3,3	3,8
Perkozek	<i>Tachybaptus ruficollis</i>	1	2	6	3,0	3,4
Głowienka	<i>Aythya ferina</i>	3	2	3	2,7	3,0
Krakwa	<i>Anas strepera</i>	2	1	1	1,3	1,5
Czajka	<i>Vanellus vanellus</i>	0	2	2	1,3	1,5
Perkoz dwuczuby	<i>Podiceps cristatus</i>	1	1	1	1,0	1,1
Perkoz rdzawoszyi	<i>Podiceps griseigena</i>	1	1	1	1,0	1,1
Bączek	<i>Ixobrychus minutus</i>	1	1	1	1,0	1,1
Cyranka	<i>Anas querquedula</i>	1	1	1	1,0	1,1
Czernica	<i>Aythya fuligula</i>	0	1	1	0,7	0,8
Razem		85	79	100	88	100,0
Gatunki wodno-błotne (z grupy <i>Passeriformes</i>)						
Rokitniczka	<i>Acrocephalus schoenobaenus</i>	87	95	120	100,7	43,1
Potrzos	<i>Emberiza schoeniclus</i>	49	60	72	60,3	25,8
Trzcinia	<i>Acrocephalus arundinaceus</i>	19	21	23	21,0	9,0
Trzcinniczek	<i>Acrocephalus scirpaceus</i>	15	18	24	19,0	8,1
Brzeczka	<i>Locustella luscinioides</i>	11	11	10	10,7	4,6
Remiz	<i>Remiz pendulinus</i>	6	7	13	8,7	3,7
Świergotek łąkowy	<i>Anthus pratensis</i>	10	5	7	7,3	3,1
Wąsatka	<i>Panurus biarmicus</i>	2	2	3	2,3	1,0
Świerszczak	<i>Locustella naevia</i>	2	1	3	2,0	0,9
Poklaskwa	<i>Saxicola rubetra</i>	1	1	2	1,3	0,6
Łozówka	<i>Acrocephalus palustris</i>	0	0	1	0,3	0,1
Razem		202	221	278	233,7	100,0
Gatunki pozostałe						
Skowronek	<i>Alauda arvensis</i>	16	13	15	14,7	13,5
Trznadel	<i>Emberiza citrinella</i>	12	9	7	9,3	8,6
Gąsiorek	<i>Lanius collurio</i>	8	6	6	6,7	6,1
Kapturka	<i>Sylvia atricapilla</i>	7	5	7	6,3	5,8
Pliszka żółta	<i>Motacilla flava</i>	4	5	7	5,3	4,9
Kwiczol	<i>Turdus pilaris</i>	5	5	5	5,0	4,6
Szczygieł	<i>Carduelis carduelis</i>	5	5	5	5,0	4,6

cd. tab. 1

Gatunek	Nazwa łacińska	2000	2001	2002	Średnio	%
Bażant	<i>Phasianus colchicus</i>	3	4	6	4,3	4,0
Zaganiacz	<i>Hippolais icterina</i>	4	3	6	4,3	4,0
Słownik rdzawy	<i>Luscinia megarhynchos</i>	2	6	3	3,7	3,4
Piecuszek	<i>Phylloscopus trochilus</i>	3	3	5	3,7	3,4
Pierwiosnek	<i>Phylloscopus collybita</i>	3	5	3	3,7	3,4
Dzwoniec	<i>Carduelis chloris</i>	3	3	4	3,3	3,1
Myszołów	<i>Buteo buteo</i>	3	3	3	3,0	2,8
Grzywacz	<i>Columba palumbus</i>	2	2	4	2,7	2,4
Kos	<i>Turdus merula</i>	1	2	5	2,7	2,4
Potrzeszcz	<i>Miliaria calandra</i>	2	3	3	2,7	2,4
Brzegówka	<i>Riparia riparia</i>	0	8	0	2,7	2,4
Cierniówka	<i>Sylvia communis</i>	2	2	3	2,3	2,1
Wilga	<i>Oriolus oriolus</i>	2	3	2	2,3	2,1
Kukułka	<i>Cuculus canorus</i>	2	2	2	2,0	1,8
Śpiewak	<i>Turdus philomelos</i>	2	1	3	2,0	1,8
Przepiórka	<i>Coturnix coturnix</i>	2	1	3	2,0	1,8
Wróbel	<i>Passer domesticus</i>	1	3	2	2,0	1,8
Gajówka	<i>Sylvia borin</i>	1	2	2	1,7	1,5
Kulczyk	<i>Serinus serinus</i>	1	1	3	1,7	1,5
Pieczę	<i>Sylvia curruca</i>	1	1	2	1,3	1,2
Strzyżyk	<i>Troglodytes troglodytes</i>	1	1	2	1,3	1,2
Słownik szary	<i>Luscinia luscinia</i>	1	1	1	1,0	0,9
Bocian biały	<i>Ciconia ciconia</i>	0	0	1	0,3	0,3
Kruk	<i>Corvus corax</i>	0	0	1	0,3	0,3
Razem		99	108	120	109,0	100,0
Razem – wszystkie gatunki		386	408	498	430,7	

Zmiany długoterminowe (1959-2002)

Na podstawie porównania uzyskanych wyników z rezultatami badań i obserwacji opublikowanych w opracowaniach Łackiego (1959) i Kujawy (1994, 2000) stwierdzono istotne zmiany w składzie gatunkowym oraz zmiany liczebności gatunków wchodzących w skład awifauny wodno-błotnej (Tab. 2). Badania potwierdziły wycofanie się z tego terenu rycyka, krwawodzioba, kulika wielkiego, rybitwy czarnej i cyraneczki oraz trzech gatunków gniazdujących sporadycznie, tj. kropiatki, derkacza oraz wodniczki. W dodatku znacznie zmniejszyła się liczebność cyranki, głowienki oraz czajki. Z drugiej strony, wzrosła liczebność trzech gatunków, a także pojawiło się kilka nowych, z których co najmniej gęgawa i łabędź niemy stale zwiększają swoją liczebność. W 2000 r. po raz pierwszy na tym terenie stwierdzono gniazdowanie wąsatki, natomiast lęgi perkoza rdzawoszyjnego oraz bączka obserwowano po raz pierwszy od 1959 r.

Tabela 2

Liczebność gatunków wodno-błotnych, dla których istnieją dane z lat wcześniejszych. Szacunkowe określenia liczebności dla lat 1958-59, ujęte w cudzysłów, pochodzą z opracowania Łackiego (1959, a „b. d.” dla lat 1980-99 oznacza brak danych ilościowych

Gatunek	1958-59 Łacki (1959)	1980-1999 Kujawa (1994, 2000)	2000	2001	2002
Perkozek	„Liczny”	4	1	2	6
Perkoz dwuczuby	0	0	1	1	1
Perkoz rdzawoszyi	1	0	1	1	1
Bąk	3	3	3	3-4	4-5
Bączek	2	0	1	1	1
Łabędź niemy	0	0	2	3	6
Gęgawa	0	0	6	4	10
Krakwa	0	1	2	1	1
Krzyżówka	„Pospolita, liczna”	lęgowa – b. d.	19	9	12
Cyraneczka	„Rzadka”	1	0	0	0
Cyranka	„Rzadsza od krzyżówki”	4-6	1	1	1
Głowienka	0	7	3	2	3
Czernica	0	0	0	1	1
Błotniak stawowy	4	3-5	5	4-5	5
Kropiatka	0	1	0	0	0
Wodnik	„Liczny”	1-2	9	13	9
Kokoszka wodna	„Rzadka”	8	7	8	8
Łyska	„Liczna”	lęgowa – b. d.	20	19	24
Żuraw	0	2-3	4	4	5
Czajka	„Liczna”	15	0	2	2
Kulik wielki	4	0	0	0	0
Rybek	7	2	0	0	0
Krwawodziób	„Posp., lecz nieliczny”	2 (1982 r.)	0	0	0
Rybitwa czarna	40-80	10-40	0	0	0
Wodniczka	0	1	0	0	0

Dyskusja

Przeprowadzenie oceny zagęszczeń populacji gatunków ptaków w dolinie Rowu Wysokę potwierdziło, że jest to obszar charakteryzujący się znacznym bogactwem awifauny, w tym także gatunków wodno-błotnych, decydujących o wartościach ornitologicznych tego obszaru. Gniazdowało tam łącznie prawie 29, a regularnie ponad 20 gatunków zaliczanych do tej grupy ptaków. Omówienie trendów i perspektyw możliwe jest tylko dla *Non-Passeriformes*, ponieważ tylko dla tych gatunków zebrano dane ilościowe w przeszłości.

Część z tych gatunków znajduje się w dobrej sytuacji. Ich liczebność w ciągu ostatnich 50 lat można określić jako stabilną lub zwiększającą się. Należą do nich: perkozek, bąk, gęgawa, krzyżówka, błotniak stawowy, wodnik, kokoszka wodna, łyska i żuraw. Z drugiej strony, kilka gatunków wycofało się z doliny Rowu Wyskoć lub znacznie obniżyła się ich liczebność. W tej grupie znajdują się: cyranka, czajka, kulik wielki, rycyk, krwawo dziób i rybitwa czarna. Z zestawienia gatunków ginących i będących w ekspansji wynika, że kierunek tych zmian jest silnie uzależniony od preferencji środowiskowych. W grupie pierwszej wszystkie gatunki związane są albo z ekosystemami wodnymi, albo z brzegami wód. W grupie drugiej natomiast tylko rybitwa czarna jest gatunkiem nie związanym z łąkami. Wynika z tego, że bogactwo awifauny doliny Rowu Wyskoć koncentruje się obecnie w torfiakach i ich bezpośrednim sąsiedztwie (pasie roślinności przybrzeżnej). Łąki przestały być istotne dla awifauny lęgowej tego obszaru już na przełomie lat 80. i 90., kiedy to zaobserwowano zanik rycyka, krwawodzioba, a także radykalne zmniejszenie liczebności czajki.

Dlaczego łąki przestały być odpowiednie dla gniazdowania siewkowców? Po pierwsze, niegdyś były one na całym obszarze koszone corocznie lub prowadzony był na nich wypas zwierząt, co zapobiegało sukcesywnym zmianom roślinności. Te nie zarastające, podtapiane w okresie wiosennym, łąki i pastwiska stanowiły siedliska lęgowe m.in. kulika wielkiego, rycyka oraz brodzieca krwawodziobego. Liczebność kulika wielkiego na terenie objętym badaniami w latach 1958-59 wynosiła ok. 4 pary, a rycyka – 7 par (Łacki 1959). Ptaki pozostawały na tym terenie do połowy czerwca, tj. do momentu pierwszych sianokosów. Zbiegało się to z okresem, w którym młode zaczynały podlatywać, a więc mogły one unikać ewentualnych zagrożeń związanych z prowadzeniem pokosu. W końcu sezonu lęgowego żerowiskiem zarówno kulika wielkiego, jak i rycyka, były muliste, słabo wówczas porośnięte trzcina brzegi J. Zbęchy (Łacki 1959). Potem, w okresie intensyfikacji wykorzystywania łąk, termin pierwszych sianokosów głównie dzięki intensywnemu nawożeniu łąk został przyspieszony do połowy maja, a strefa przybrzeżna jeziora stopniowo porastała dochodzącym do kilkudziesięciometrowej szerokości pasem trzciny. Po drugie, do końca lat 50-tych, kiedy powstało pierwsze opracowanie awifauny obniżenia Rowu Wyskoć, teren ten nie był meliorowany. Potem melioracje terenu przeprowadzono dwukrotnie: na początku lat 60-tych oraz w połowie lat 80-tych (Kaźmierczak 1987). Rezultatami tych zabiegów było zmniejszenie ilości wody zmagazynowanej w dolinie i przyspieszenie jej odpływu, co prowadziło do przesuszania łąk.

Podsumowując, przypuszczalnie właśnie na skutek przeprowadzonych melioracji, a także wyżej opisanych zmian w sposobie użytkowania łąk oraz zmian w strefie przybrzeżnej Jeziora Zbęchy, nastąpił systematyczny spadek liczebności gatunków ptaków łąkowych. Spowodowane to było znacznymi zmianami środowiskowymi, którym uległy zarówno miejsca gniazdowania gatunków łąkowych, jak

i ich główne tereny żerowiskowe (brzegi J. Zbęchy). Kulika wielkiego po roku 1959 już nigdy więcej nie stwierdzono. Liczebność rycyka do początku lat 80-tych utrzymywała się na stosunkowo równym poziomie (8-9 par), ale w kolejnych latach zaobserwowano nagły spadek liczebności: w 1982 r. gniazdowało 7 par, w 1984 r. – 2-3 pary, w 1988 r. – 2 pary, a później gniazdowania już nie stwierdzono (Kujawa 2000). Trudno określić, jak zmieniała się liczebność populacji brodzca krwawodziobego. Wg Łackiego (1959) był „pospolity, lecz nieliczny”, a w roku 1982 blisko J. Zbęchy obserwowano tylko dwie pary. Od tamtego czasu gniazdowania tego gatunku nie stwierdzono.

Należy także zauważyć, że na części corocznie zalewanych obszarów k. Rąbinia w 2002 r. zasadzono olszę czarną, co prawdopodobnie było rezultatem ustawy o zalesianiu nieużytków (Dz. U. Nr 73, poz. 764). W związku z całkowitą zmianą roślinności tereny te z pewnością nie będą stwarzały dogodnych warunków dla gniazdujących tu kiedyś rycyka, kulika wielkiego i krwawodzioba.

Znacznie korzystniejsze dla awifauny są przekształcenia, jakim podlegają torfianki i związana z nimi roślinność. Tu także w okresie ostatnich 50 lat zaszły zauważalne zmiany w pokrywie roślinnej związane z sukcesją naturalną, ale zróżnicowany wiek torfianek stwarza mozaikę środowisk będących w różnym stadium sukcesyjnym. I tak, torfianki powstałe najwcześniej – niegdyś, co wynika z analizy map w opracowaniu Łackiego (1959), stanowiska łęgowe bąka – obecnie nie są już miejscem zakładania terytoriów tego gatunku, ale za to odpowiednie warunki znalazł on w bezpośrednim sąsiedztwie. W efekcie jego liczebność nawet zwiększyła się o 1-2 pary. Obecnie torfianki powstałe najwcześniej są także głównymi stanowiskami łęgowymi żurawia. Należy podkreślić, że pomimo niskiego sukcesu łęgowego (2000 r.: 4 pary – 1 młody, 2001: 4 pary – 3 młode, 2002: 5 par – 3 młode), w okresie ostatnich 15 lat zaobserwowano niewielki wzrost liczebności tego gatunku (od 2-3 par w 1988-94 do 5 par w 2002).

Gatunkiem związanym bezpośrednio z torfiankami, który przestał gniazdować na tym obszarze, jest rybitwa czarna. Jeszcze w latach 80-tych liczebność populacji tego gatunku wynosiła od 10 do 40 par. W latach 2000-2002 w trakcie wszystkich kontroli terenowych stwierdzano sporadycznie jedynie po kilka osobników przelotnych. Trudno wyjaśnić przyczyny zaniku rybitwy czarnej w sposób bezsporny, jednak należy zauważyć, że udział otwartych wód porośniętych roślinnością pływającą z pewnością zmniejszył się w efekcie zmian sukcesyjnych, co mogło przyczynić się do wycofania się tego gatunku.

Zagrożeniem dla gatunków szczególnie wymagających spokoju w okresie wysiadywania jaj oraz wodzenia młodych może stać się także rozpoczęcie planowanej już turystyki kajakowej (Panorama Leszczyńska nr 34/2002) w obrębie obniżenia Rowu Wyskoć. Przygotowanie tego „mini-szlaku kajakowego” musi więc uwzględniać wymogi ochrony różnorodności biologicznej tego obszaru, która powinna być tu bezwzględny priorytetem, wynikającym w sposób bezpo-

średni z przyjętych w Polsce ustaleń w ramach prawa ochrony przyrody, a także w związku z tym, że dolina Rowu Wyskoć została ostatnio włączona do sieci obszarów o szczególnym znaczeniu dla przyrody europejskiej Natura 2000.

Podsumowanie i wnioski

1. Dolina Rowu Wyskoć w dalszym ciągu jest jedną z najważniejszych ostoj różnorodności awifauny w Parku Krajobrazowym im. gen. D. Chłapowskiego, w tym – szczególnie silnie zagrożonej awifauny wodno-błotnej. W latach 2000-2002 gniazdowało tu regularnie ponad 20 (a łącznie 29) gatunków ptaków z tej grupy. Liczebność części tych gatunków jest stosunkowo duża, jak na niewielki obszar.
2. W ochronie bogactwa gatunkowego ptaków lęgowych największą rolę odgrywa zespół torfianek zajmujący 24% przebadanego terenu, gdzie stwierdzono występowanie 71% wszystkich gatunków lęgowych. W tym środowisku stwierdzono także gniazdowanie 7 gatunków nielicznie lęgowych w Wielkopolsce.
3. Do najliczniejszych gatunków wodno-błotnych z grupy *Non-Passeriformes* należały głównie gatunki pospolite (łyska, krzyżówka, wodnik, kokoszka wodna), ale także stosunkowo liczne były: gęgawa, błotniak stawowy, żuraw i bąk.
4. W ostatnich 45 latach nastąpiły wyraźne zmiany w składzie gatunkowym awifauny. Zmniejszyła się liczebność (do zaniku włącznie) gatunków związanych z łąkami, tj. rycyka, kulika wielkiego i krwawodzioba, a zwiększyła się liczebność gatunków związanych z torfiankami, np. gęgawy i łabędzia niemego.
5. Najważniejszymi przyczynami zmian w awifaunie wydają się być: melioracje terenów łąkowych, najpierw intensyfikacja wykorzystywania łąk a ostatnio zaprzestanie ich użytkowania, zmiany sukcesyjne roślinności na łąkach i torfiankach, a także presja ludzka (częsta obecność wędkarzy).
6. Obniżenie Rowu Wyskoć – jako obszar o bogatej awifaunie lęgowej spełnia jedno z kryteriów krajowych ostoj awifauny wodno-błotnej (OTOP 2001), co potwierdza wysoką rangę tego obszaru w ochronie różnorodności biologicznej, czego odzwierciedleniem jest włączenie go wraz z Pojezierzem Krzywińskim do sieci obszarów chronionych Natura 2000.

Zalecenia ochronne

Ochrona tego obszaru powinna polegać głównie na kontrolowanym – zorientowanym na utrzymaniu mozaiki środowisk – gospodarowaniu zasobami tego środowiska. Należy przede wszystkim zadbać o właściwą gospodarkę wodną.

Temu celowi może posłużyć realizacja nowego pomysłu stworzenia kameralnego szlaku kajakowego, który wymagałby przecież odpowiednio wysokiego poziomu wody w Rowie Wyskoć. Także bardzo rozważnie należy wprowadzać nasadzenia drzew, tak, by nie zniszczyć głównego waloru przyrodniczego tego terenu – mozaiki łąk, trzcinowisk, torfianek i zadrzewień oraz zakrzewień. Korzystne byłoby także prowadzenie ekstensywnej gospodarki łąkowej, dostosowanej cyklem prac do fenologii lęgów ptaków. Stworzyło by to szansę na powstrzymanie sukcesji roślinności na łąkach i na – być może – wzrost liczebności i bogactwa gatunkowego awifauny łąkowej.

Literatura

- Bednorz J., Kupczyk M., Kuźniak S., Winiecki A. 2000. Ptaki Wielkopolski. Monografia faunistyczna. Bogucki Wyd. Nauk., Poznań.
- Dyrz A., Grabiński W., Stawarczyk T., Witkowski J. 1991. Ptaki Śląska. Monografia faunistyczna. ZEP Uwr., Wrocław.
- Gołdyn H., Aryńska-Chudy E. 1998. Różnorodność roślinności Parku Krajobrazowego im. gen. D. Chłapowskiego i jej ochrona. W: Ryszkowski L., Bałazy S. (red.) Kształtowanie środowiska rolniczego na przykładzie Parku Krajobrazowego im. gen. D. Chłapowskiego. ZBŚRiL PAN, Poznań, s. 123-132.
- Karg J., Kujawa K., Łakomy A. 2000. Ichtyofauna środkowego odcinka kanału „Rów Wyskoć” w Parku Krajobrazowym im. gen. D. Chłapowskiego. Biul. Park. Krajobraz. Wielkopolski 6(8): 115-122.
- Kaźmierczak A. 1987. Krajobraz i flora okolic Krzywinia. W: Zielonka J. (red.) Szkice z dziejów Krzywinia. Tow. Miłośn. Ziemi Kościańskiej, Kościan, s. 5-16.
- Kędziora A., Palusiński P. 1998. Warunki klimatyczne oraz zagrożenia gospodarki wodnej na terenie Parku Krajobrazowego im. Gen. D. Chłapowskiego. W: Bałazy S., Ryszkowski L. (red.) Kształtowanie środowiska rolniczego na przykładzie Parku Krajobrazowego im. Gen. Chłapowskiego. ZBŚRiL PAN, Poznań, s. 19-40.
- Kujawa K. 1994. Awifauna lęgowa Agroekologicznego Parku Krajobrazowego im. gen. D. Chłapowskiego. Biuletyn Parków Krajobrazowych 1: 37-49.
- Kujawa K. 2000. Awifauna Parku Krajobrazowego im. gen. D. Chłapowskiego. W: Winiecki A. (red.) Ptaki Parków Krajobrazowych Wielkopolski. Wielkopolskie Prace Ornitologiczne 9: 89-121.
- Łacki A. 1959. Wyniki wstępnych obserwacji nad awifauną łąk nadobrzeńskich. Przyr. Pol. Zach. 3, 3-4: 253-258.
- Ogólnopolskie Towarzystwo Ochrony Ptaków, 2001(5). Biuletyn Programu Ostoi Ptaków.
- Ryszkowski L., Bałazy S. 1991. Strategia ochrony żywych zasobów przyrody w Polsce. ZBŚRiL PAN, Poznań.
- Tomiałojć L. 1980. Kombinowana odmiana metody kartograficznej do liczenia ptaków lęgowych. Not. Om. 21, 1-4: 33-54.
- Tomiałojć L. 1987. Filopatria samca kukułki (*Cuculus canorus*). Not. om. 28, 1-4: 105-107.
- Tomiałojć L. 1990. Ptaki Polski – rozmieszczenie i liczebność – PWN Warszawa.

Paweł Banaszak, Krzysztof Kujawa

AVIFAUNA OF RÓW WYSKOĆ VALLEY IN GENERAL D. CHŁAPOWSKI LANDSCAPE PARK – PRESENT STATE AND LONG-TERM CHANGES

Summary

The paper presents the results of the censuses of breeding birds in 2000-2002, which have been done in respect to all species with the aid of mapping method on the plot with the area of 307 ha. In the area 64 breeding species have been found including 29 wetland and water species (7 – recognised as rare in Wielkopolska region). The study confirmed that several species had been disappeared (e.g. Curlew, Black-tailed Godwit and Redshank) or declined (Lapwing, Garganey and Pochard). However, some species have come (Grey Lag Goose, Mute Swan and Bearded Tit) and number of some species increased (Crane and Bittern). Most important for preservation of bird diversity are small ponds where peat was taken in the past as well as adjacent vegetation. This habitat attracts most bird species, long term trends are for most species increasing, while grasslands practically have lost their importance for conservation of rare wetland species.